

Центро-периферійні процеси в Україні

Михайло Чайковський, Олександр Ковтун, Хмельницький інститут соціальних технологій університету «Україна»

У статті з позицій центр-периферійного підходу розглянуто демографічні та міграційні тенденції в Україні. Розкрито зміст таких феноменів, як периферизація регіонів та централізація людських ресурсів. З'ясовано, що центр виступає в ролі експлуататора людських ресурсів регіонів, створюючи додаткові ризики в їх розвитку.

Визначено основні соціальні механізми периферизації регіонів, а саме: демографічна деградація регіонів та міграція, що зосереджується в центрі. З'ясовано, що внутрішній міграційний рух виявляє себе у двох основних формах: освітній та трудовій міграції. Освітня міграція має не тільки кількісний, але й якісний вимір. Так, центр концентрує найбільшу кількість абітурієнтів, в тому числі найуспішніших, що створює значний дисбаланс у розподілі інтелектуального потенціалу країни та зумовлює виникнення додаткових ризиків його відтворення. Збереження та відтворення такої ситуації підтримується й системою розподілу бюджетних місць в українських закладах вищої освіти. Подібні міграційні напрями спостерігаються і у трудовій сфері. Тенденції концентрації трудового та інтелектуального потенціалу країни в центрі позначено поняттям централізації людських ресурсів. Наслідком цього процесу є перетворення регіонів на внутрішню периферію України. Сама ж периферія, як показує аналіз, виступає в ролі донора людських ресурсів. Цей процес відбувається нерівномірно, в залежності від “стартових” конкурентних позицій регіону та його інтеграції у соціально-територіальну структуру.

За результатами дослідження визначено основні напрями подальших наукових розвідок, а саме: визначення критеріїв віднесення територій до зон напівпериферії та периферії, подальше вивчення механізмів периферизації, вивчення способів подолання дисбалансів розвитку України як соціально-територіальної цілісності, вивчення зарубіжного досвіду розвитку територій.

Ключові слова: периферія; центр-периферійні відносини; периферизація; людський ресурс; освітня міграція; демографічна криза; централізація людських ресурсів

Center-peripheral processes in Ukraine

Mykhailo Chaikovskiy, Olexandr Kovtun, Khmelnytsky Institute of Social technologies of the university «Ukraine»

This article presents the tendencies of the social development in Ukraine as a socio-territorial system. The demographic trends and tendencies of internal migration in Ukraine are considered from the perspective of the center-peripheral approach. The concept of the peripherization in Ukraine as well as the centralization of human resources is disclosed. As a result of the analysis of these outstanding trends, it was established that the center acts as an exploiter of regional human resources that at the same time creates additional risks of the regional development.

The authors determine basic social mechanisms of regions peripherization. These include mainly the demographic degradation of the regions, what is reflected in the population reduction as a consequence of the negative natural population growth and migration which is concentrated around the center (Kyiv) and the semi-periphery (industrial regions). It is revealed that the internal migration movement manifests itself in two main forms: educational migration and labor migration. The educational migration in Ukraine is aimed at a small number of university centers, where the largest is the city of Kyiv. Therefore, despite the negative balance of the educational migration rates in most oblasts, Kyiv accumulates the largest amount of university entrants. It was also established that educational migration has not only quantitative but also a qualitative dimension. This is how the center primarily concentrates the most successful students. All listed causes a significant imbalance in the distribution of the intellectual potential of the country in favor for the center and increases its competitiveness regarding to the regions. The maintenance and the reproduction of this situation is also supported by the system of the scholarships distribution in Ukrainian Institutions of Higher Education.

The similar migration trends are also observed in the labor sphere, what creates additional risks for the economic development of the regions. The tendencies for concentration of the national labor and intellectual potential in the center are denoted by the human resources centralization concept where this type of resources becomes the main interest, exploited by the center. As a consequence, we get the transformation of regions into the internal periphery of Ukraine. This process occurs unequally, depending on the basic competitive position of the region and its integration into the general socio-territorial structure. This is especially relevant for areas that are in or close to the military conflict zone.

According to the main results of the research, there were outlined the following vectors for scientific elaboration: designing the criteria to describe territories to the zones of the semi-periphery and periphery; further in-depth studying of peripherization mechanisms; defining ways to overcome the imbalances in the development of Ukraine as a socio-territorial integrity.

Keywords: *periphery; center-peripheral relations; peripherization; human resource; educational migration; demographic crisis*

Центро-периферійні процеси в Україні

Михаїл Чайковський, Александр Ковтун, Хмельницький інститут соціальних технологій університету «Україна»

В статті з позицій центр-периферійного підходу розглянуті демографічні та міграційні тенденції в Україні. Розкрито зміст таких феноменів, як периферизація регіонів та централізація людських ресурсів. Виявлено, що центр виступає в ролі експлуататора людських ресурсів регіонів, створюючи додаткові ризики в їх розвитку.

Визначено основні соціальні механізми периферизації регіонів, а саме: демографічна деградація регіонів та міграція, яка зосереджується в центрі. Виявлено, що внутрішнє міграційне рухання проявляється в двох основних формах: освітньої та трудової міграції. Освітня міграція має не тільки кількісний, а й якісний вимір. Так, центр концентрує найбільше число абітурієнтів, в тому числі найуспішніших, що створює значущий дисбаланс в розподілі інтелектуального потенціалу країни та обумовлює виникнення додаткових ризиків його виробництва. Збереження та виробництво такої ситуації підтримується системою розподілу бюджетних місць в українських закладах вищої освіти. Подібні міграційні напрями спостерігаються і в трудовій сфері. Тенденції концентрації трудової та інтелектуального потенціалу країни в центрі позначені поняттям централізації людських ресурсів. Наслідком цього процесу є перетворення регіонів на внутрішню периферію України. Сама ж периферія, як показує аналіз, виступає в ролі донора людських ресурсів. Цей процес відбувається нерівномірно, залежно від «стартових» конкурентних позицій регіону та його інтеграції в соціально-територіальну структуру.

За результатами дослідження визначено основні напрями подальших наукових досліджень, а саме: визначення критеріїв віднесення територій до зон напівпериферії та периферії, подальше вивчення механізмів периферизації, вивчення способів подолання дисбалансів розвитку України як соціально-територіальної цілості, вивчення зарубіжного досвіду розвитку територій.

Ключові слова: *периферія; центр-периферійні відносини; периферизація; людський ресурс; освітня міграція; демографічний криза; централізація людських ресурсів*

Постановка проблеми.

Розвиток сучасної України як цілісної системи сьогодні відзначається нерівномірністю. Відтік робочої сили створює передумови для дефіциту трудових ресурсів, що загрожує нормальному соціально-економічному розвитку країни. Основний удар на себе приймають найменш економічно розвинені регіони, тоді як Київ – місце перети-

ну та концентрації міграційних та економічних потоків, посилює відносно них свої конкурентні позиції. Таким чином, виникає та поглиблюється соціальна нерівність між центром та регіонами.

Аналіз досліджень та публікацій.

Нерівний розвиток територій у соціальній науці вивчається здебільшого у межах центр-периферійного підходу.

Означена проблема потрапляє в предметне поле соціальної географії, економіки, соціології, політології. Така міждисциплінарність є результатом складності процесів взаємодії між різно-статусними соціально-територіальними одиницями в межах системи.

Так, значного розвитку центрально-периферійний підхід набув у межах соціальної географії, де класичною є теорія центральних місць В. Крісталлера, за допомогою якої намагаються пояснити принципи взаємодії населених пунктів різних рангів [9]. У регіоналістиці класичним є дослідження Дж. Фрідмана, який розробив теорію регіонального розвитку, відповідно до якої нерівномірність економічного зростання регіональної системи і процес просторової поляризації породжують диспропорції між ядром і периферією [20].

Центро-периферійні відносини є однією із ключових проблем сучасної соціології. Так, важливий внесок у дослідження центру-периферії у соціології зробив Едвард Шилз [18], згідно з яким центр складається із тих інститутів, що реалізують основні види влади: політичну, військову, економічну, культурну. Натомість периферія є об'єктом владного впливу, вона сприймає та засвоює розпорядження, цінності, ідеали, що виробляються в центрі та розповсюджуються на периферійні зони, які охоплюють велику сферу навколо.

У руслі марксистської соціологічної традиції варто також виділити центрально-периферійну концепцію А. Франка, в якій центр розглядається як зосередження економічної влади. На глобальному рівні центри шляхом застосування політичної, економічної, військової переваги експлуатують периферійні регіони [1, с. 295]. Світ-системний підхід І. Валлерстайна дозволяє вивчати розвиток глобальних систем, що характеризуються значною стратифікацією їх структурних рівнів [2, с. 8-21].

Ще одним підходом, у межах якого досліджується нерівність територій у рамках однієї країни, є теорія внутрішнього колоніалізму. Під центром розуміється столичний або інший, рівний за значимістю регіон, у якому сконцентрована політична еліта. Центр відносно периферії є експлуатуючим. Ключовим ресурсом, крім природних, що експлуатуються центром є людський ресурс (дешева робоча сила). Крім цього, теорія внутрішнього колоніалізму описує політичну ієрархію територій, що заснована на їх економічній нерівності. Нерівність, яка виникає між центром та периферією, стає однією із причин се-

паратизму як способу витіснення на периферію груп протистояти центру [13]. Також у літературі зустрічається поняття соціального виключення територій.

Таким чином, теоретичною основою нашого дослідження є центрально-периферійний підхід, у межах якого соціально-територіальна система розглядається крізь призму відносин експлуатації центром ключового ресурсу периферії, а саме людського.

Виклад основного матеріалу.

Отже, попри усі позитивні зрушення у розвитку регіонів (внаслідок децентралізації), продовжують існувати загрозливі тенденції, серед яких, на нашу думку, такі: 1) демографічна деградація регіонів; 2) централізація людського капіталу; 3) «відтік мізків». Розглянемо ці тенденції більш детально.

Демографія. Демографічні процеси, що призводять до периферизації окремих територій в Україні в цілому подібні до загальноєвропейських. Так, для сучасного ЄС притаманні центрально-спрямовані міграційні потоки, під впливом яких депопуляція країн європейського ядра (за винятком Німеччини) на сьогодні є малоюмовірною. Інтенсивна міграція в країни ядра у сукупності зі стабільним зростанням тривалості життя відсуває і проблему старіння (знову ж таки за винятком Німеччини). Ключовою проблемою стає інтеграція мігрантів. Але на відміну від центру і напівпериферії континенту, скорочення та старіння населення на європейській периферії (в основному країни Східної Європи), а також в депресивних регіонах є реальною загрозою для безпеки цих країн. При цьому міграційні потоки, збільшуючи неоднорідність європейського центру, не знімають нерівностей між ним, напівпериферією і периферією, які, навпаки, відтворюються. При цьому напівпериферія абсорбує некваліфікованих мігрантів, тоді як периферія стає джерелом робочої сили для європейського центру та напівпериферії [5, с. 58-67]. Як і в Україні, європейський центр притягує потоки кваліфікованих та найбільш перспективних мігрантів, що сприяє зосередженню високотехнологічних та наукомістких видів діяльності.

Скорочення населення України як демографічне явище налічує уже не один рік. При цьому зменшення загальної чисельності населення, а також зміни його вікової структури (старіння населення) притаманні більшості регіонів України. Але, незважаючи на охоплення більшості території України негативними демографічними

тенденціями, в Україні є територіальні точки, де спостерігається зворотній процес. Так, за даними Державної служби статистики в Україні у 2016 р. був чітко виражений центр збільшення населення, а саме Київська область та м. Київ. При цьому збільшення населення відбувалось як за рахунок природного приросту населення, так і за рахунок міграції. Якщо для більшості регіонів України характерним було скорочення населення (виключенням є Рівненська область, де загальна динаміка показала плюс 952 особи), то у Київській області та м. Києві відбувалось зростання населення на 2236 осіб та 19192 осіб, відповідно. Зростання населення у Київській області відбулось за рахунок міграційного приросту (+11402 осіб) [15]. Зважаючи на ту обставину, що дані центри є полюсом притягання робочої сили, то варто відзначити дану обставину як значну загрозу господарському потенціалу регіонів. Ці та інші тенденції демонструють також те, що в Україні відбувається по-суті процес метрополізації – набуття одним містом виключної ролі в країні. Мова йде у першу чергу про Київ, як найбільш привабливе місце міграції та один із найбільших економічних центрів України. Згідно з демографічними тенденціями 2017–2018 рр. в Україні не залишилось регіонів (без врахування демографічної динаміки обласних центрів) із позитивним приростом населення, крім м. Києва [17].

Централізація людських ресурсів. Під централізацією людських ресурсів розуміємо концентрацію трудових та інтелектуальних ресурсів країни в її окремих регіонах.

Найбільший потенціал розвитку людського капіталу, на нашу думку, сконцентрований у такій групі, як абітурієнти та студенти. Саме із цієї групи відбувається наступний рекрутинг у господарську систему найбільш кваліфікованих кадрів. Таким чином, від якості та кількості цієї групи в регіоні та суспільстві залежить ефективність господарської системи та загалом системи соціальної.

У цьому аспекті сьогодні в Україні спостерігається процес централізації людського капіталу. По-перше, за рахунок того, що у метрополіях як правило існують кращі умови для життя (робота, рівень заробітної плати, якісне дозвілля та ін.). По-друге, метрополії концентрують людський капітал за рахунок закладів вищої освіти (ЗВО). Саме вони стають основною причиною міграції молоді із регіонів та приводом не повернутись назад.

Зокрема, за даними щодо освітньої міграції у 2017 році в таких університетських центрах, як

Київ та область, Харків та область залишаються у своїх регіонах більш, ніж 90% випускників шкіл. На іншому полюсі знаходяться такі області, як Хмельницька (бл. 40%), Донецька (бл. 40%) та Кіровоградська (бл. 30%) області. Пропорції найкращих випускників шкіл (більше 180 балів за ЗНО), які залишаються у своїх регіонах, виглядають наступним чином. Лідери: Київ та область (трохи менше 100%), Харків та область (бл. 90%), Львівська область (більше 80%). Аутсайди: Луганська та Донецька, Хмельницька та Кіровоградська (менше 20%) [11]. Загальне сальдо виглядає так: у Київ та область приїхало у 30 разів більше, ніж поїхало. Аутсайди: у 16 разів більше поїхало, ніж приїхало [11].

У 2018 році тенденція централізації абітурієнтів продовжилась і для більшості областей кількість абітурієнтів, що вступають до київських ЗВО, збільшилась у порівнянні з 2017 роком. Так, найбільшу кількість абітурієнтів на користь київських ЗВО втратила Чернігівська область: 45% абітурієнтів області. До лідерів втрати абітурієнтів належать також Черкаська та Житомирська області: 38% та 37% відповідно [11]. У 2018 році тенденції приїзду / виїзду абітурієнтів якісно не змінились в контексті централізації інтелектуального ресурсу. Наприклад, серед усіх регіонів, кількість абітурієнтів у яких зросла за рахунок міграції з інших регіонів всього 5, серед яких Київ (+20900), Харківська (+5941), Львівська (+3528), Одеська (+1201), Чернівецька (+549) області [10]. Як бачимо, до Києва прибуває абітурієнтів більше, ніж у інші чотири регіони-лідери разом узяті. При цьому збільшення абітурієнтів у Харківській області відбулось здебільшого за рахунок міграції із Луганської та Донецької областей, які у 2018 році «віддали» 45% та 35% своїх абітурієнтів, відповідно [11].

Крім цього, зміна структури розподілу бюджетних місць у ЗВО України на сьогодні є такою, що сприятиме централізації абітурієнтів в університетських центрах. Так, у 2017 році понад 20% державних місць були сконцентровані у Києві і ця тенденція посилюватиметься в подальшому [19]. Сприятиме нерівності в розподілі бюджетних місць і принцип додаткових місць для найпопулярніших ЗВО. Тому популярні та престижні ЗВО, які в основному сконцентровані у Києві, посилюватимуть свої конкурентні позиції, підтримуючи інтелектуальне збіднення регіонів. Так, частка київських ЗВО у топ-10 ЗВО України за кількістю поданих

заяв за період з 2015 по 2018 рр. складає близько 52% [20]. Така позиція Києва зумовлена кращими загальними позиціями та кількістю / якістю вищих навчальних закладів. Сам склад ліdersьких вишів є досить стабільним, він відображає географію університетських центрів України, тобто тих регіонів, які мають більші можливості для акумулювання «якісної» молоді, крім Києва. Але конкурентні можливості досить обмежені. І хоча зменшення кількості абітурієнтів в Україні носить загальний характер, все ж тенденція централізації інтелектуального капіталу зберігається. У 2018 році топ-5 вишів, що приваблюють найуспішніших за результатами ЗНО абітурієнтів, виглядає так: найбільше найуспішніших абітурієнтів вступали до КНУ ім. Т. Шевченка. Далі йдуть виші із традиційного топ-10: ЛНУ ім. Франка, КПІ, Львівська політехніка [7].

Також слід відзначити й розподіл державних видатків на освіту по регіонам, структура яких знову ж таки відображає нерівність конкурентних позицій. Так, видатки на освіту за регіонами у Державному бюджеті 2019-го року є такими: найбільше на освіту отримують Дніпропетровська (понад 5 млрд. грн.), Львівська (4,8 млрд. грн.), Харківська (3,8 млрд. грн.) області та м. Київ (3,5 млрд. грн.) [3].

Крім освітньої міграції як механізму централізації людського ресурсу, впливовим фактором периферизації є централізація трудових ресурсів країни.

Внутрішня трудова міграція в Україні як механізм периферизації відображає загальну нерівність територій. Основним напрямом внутрішньої трудової міграції в Україні є найбільш промислово розвинені області та столиця з її більшою ймовірністю отримати кращий дохід [8].

Наприклад, середня заробітна плата в м. Києві за 10 місяців 2018 року перевищувала середньоукраїнську на 52,5% [12].

Крім цього, за статистикою формальної (офіційної зайнятості) київський ринок праці виглядає найкраще в Україні. Так, за даними державної служби статистики, у м. Києві найвищий рівень зайнятості, який склав 62,3%. А також Київська область займає другу позицію після Харківської (промислової області) за рівнем зайнятості: 58,8%. [14]. Але варто відзначити, що ця статистика не враховує долю внутрішніх трудових мігрантів та мігрантів, задіяних у неформальній зайнятості. Навіть зростання кількості зайнятих в усіх регіонах, як звітує Державна служба зайнятості, навряд чи можна розцінювати як показник ви-

ходу із економічної кризи, адже статистика враховує зайнятість тих, хто залишився в умовах колосальної зовнішньої трудової міграції, яка природним чином вивільняє робочі місця. При цьому, умов для послаблення відтоку робочої сили за кордон не складається ні в середині країни, ні у країнах, що залучають трудові ресурси України у свої економіки. Наприклад, лібералізація трудового законодавства Німеччини спрощує процедуру отримання роботи в цій країні гастарбайтерами. Саме тому значна частина українських трудових мігрантів у Польщі планує не повертатись, а далі мігрувати до Німеччини. При цьому кращі умови життя та роботи в цій країні суттєво зменшують імовірність того, що трудові мігранти в майбутньому будуть робити вибір на користь України. Власне, те ж стосується і студентів. З цього приводу варто додати, що студенти, які виїжджають за кордон, є в цілому досить амбітними та активними, що є додатковою втратою для України. Звичайно, що рух людського та фінансового капіталу у відкритій глобальній економіці є явищем природним та необхідним для її зростання, але в контексті національних інтересів – це є загрозою, при тому, що цей рух в цілому відображає нерівність між країнами і так чи інакше, але вкладається у концептуальні рамки центрально-периферійного підходу.

Концентрація інтелектуального капіталу та трудових ресурсів має об'єктивні економічні підстави. Разом із втратою людських ресурсів регіони перебувають в системі непропорційного розподілу й фінансових капіталів. Зокрема, це виявляється у нерозвиненості регіональної банківської системи. Це означає, що основна концентрація банківських установ, а отже і капіталів інвесторів та населення відбувається у столиці. При цьому більшість регіонів в Україні не мають регіонального банку, а отже позбавлені можливості залучати інвестиції у малий та середній бізнес в регіоні, мобілізувати ресурси місцевого населення, що збалансовує інтереси банку та регіону. Наразі у м. Києві та області станом на 2017 р. було зареєстровано 62 банки, тоді як на другій позиції перебуває м. Дніпро та область із 8 банками. Крім цього, у цьому ж році більшість регіонів, крім Києва та ще декількох демонстрували зниження загальних кредитно-депозитних ресурсів [4, с. 128-131]. Таким чином, радикально ситуацію не змінює широка мережа регіональних банківських філій, які так чи інакше працюють в інтересах віддаленого центру.

У таких умовах природним чином зберігатиметься нерівномірний економічний розвиток з усіма його несприятливими наслідками.

Крім цього, залишається досить централізованим державне управління, а також економіка в цілому, що виявляється у тому, що міжнародні компанії мають свої представництва здебільшого у Києві, наслідком чого є виключення значних трудових ресурсів регіонів з ринку праці, що виникає на базі іноземних інвестицій, сконцентрованих у центрі. Загалом варто відзначити зростання ролі столичного регіону в економіці, особливо в умовах втрати частини економічно активних районів Донецької області. Навіть з огляду на те, що економічні успіхи регіонів мають місце, все ж позиція Києва залишається ключовою. Наприклад, частка Києва у валовому регіональному продукті склала у 2016 р. 23.4%, що більш, ніж у два рази перевищує показник найбільш економічно розвиненої на сьогодні області України – Дніпропетровської (10.2%) .

«Відтік мізків». Це явище виявляється також у процесах міграції абітурієнтів, які на сьогодні є невтішними для України. Адже виїзд абітурієнта на навчання за кордон є також потужним виправданням до зміни місця проживання. Так, у 2015 році серед усіх студентів-іноземців Польщі 53% (понад 20 000) склали українці. У Росії 6,8 %, Німеччині – 2,9% [9]. У 2018 році, за повідомленнями ряду українських ЗМІ, у Польщі навчається близько 40 тисяч студентів з України, з яких менше 10% планують повернутись в Україну [14]. Зважаючи на той факт, що найменше абітурієнтів залишають свій регіон – це абітурієнти-кияни, дані тенденції поглиблюють кризу регіональної системи освіти. Тому, враховуючи внутрішній «відтік мізків», регіони, які більше приваблюють абітурієнтів, частково компенсують загальні втрати України за рахунок регіонів.

Таким чином, регіони потрапляють в ситуацію подвійної експлуатації: з одного боку, вони виступають ресурсною базою для внутрішнього центру, з іншого – для більш економічно розви-

нених країн. Це, природним чином, призводить до значного підвищення ризиків для регіонів та країни в цілому. Зокрема, загальна конкурентна позиція Києва складається із багатьох складових: економічної, інфраструктурної, освітньої та наукової. У таких умовах конкурентні можливості регіонів надзвичайно обмежені і у багатьох аспектах (зокрема, тих, що ми показали) продовжують скорочуватися.

Отже, можемо зробити наступні **висновки**:

1. Розвиток України як соціально-територіальної системи відбувається нерівномірно, що посилює соціально-економічну нерівність регіонів, які стрімко втрачають основний ресурс – людський. Основним споживачем цього ресурсу є столичний регіон, особливо столиця. Таким чином ми можемо сьогодні говорити процес перетворення регіонів на внутрішню периферію. Той дисбаланс економічного, соціального, освітнього та наукового розвитку, що склався між регіонами, нагадує радянську систему регіонального розвитку, за якої кількість і якість благ у столиці різко відрізнялись від «глибинки». Така система багато в чому відтворюється у сучасній Україні та РФ. Київ в Україні, таким чином, змінив Москву в ролі експлуататора регіональних ресурсів. При цьому в державі відсутнє цілісне бачення того, яким чином не тільки зберегти людські ресурси, але й відтворити їх.

2. Основними механізмами внутрішньої периферизації є: по-перше, демографічна деградація регіонів; по-друге, трудова міграція у центр та промислові області; по-третє, освітня міграція, яка сприяє втраті регіонами інтелектуального потенціалу та найбільшій концентрації його у центрі, який за рахунок цього посилює свої конкурентні позиції стосовно інших територій.

3. Проведений аналіз дозволив визначити основні напрями подальших наукових розвідок, а саме: визначення критеріїв віднесення територій до зон напівпериферії та периферії, подальше вивчення механізмів периферизації, вивчення способів подолання дисбалансів розвитку України як соціально-територіальної цілісності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С. 295.
2. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социологические исследования. – 1997. – № 1. – С. 8-21.
3. Держбюджет–2019: як розподілять субвенції та дотації за регіонами // Слово і діло. Аналітичний портал. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2019/01/09/infografika/finansy/derzhbyudzheth-2019-yaki-oblasti-hoduyut-ukrayinu-a-yaki-ye-dotaczijnyu>

4. Кишакевич Б. Перспективи розвитку регіональних банків в Україні / Б. Кишакевич, Д. Мажаров // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2017. – С. 127-131.
5. Клупт М. Центр-периферийные отношения в Европе: демографический аспект / М. Клупт // Мировая экономика и международные отношения. – 2015. – № 2. – С. 58-67.
6. Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>.
7. Мірошнікова А. Куди пішли найрозумніші абітурієнти – 2018 / А. Мірошнікова // Освіторія: веб-сайт. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/experience/kudy-pishly-najrozumnishi-abituriyenty-2018/>.
8. Ніколаєць К. Внутрішня трудова міграція в Україні у 2014–2016 рр. / К. Ніколаєць // Вісник КНТЕУ. – 2017. – № 3. – С. 19-28.
9. Пухова А. Теория Кристаллера / А. Пухова. – Режим доступу: <https://puhovaag.wordpress.com/студентам/гт-12/теория-кристаллера/>.
10. Слободян О. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? / О. Слободян, Є. Стадник // Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>.
11. Стадний Є. Рух абітурієнтів між областями України: порівняння 2017 та 2018 років / Є. Стадний // Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/rukhabiturientok-ta-abiturientiv-mizh-oblastiamy-ukrainy-porivniannia-2017-ta-2018-rokiv>.
12. Середня заробітна плата по м. Київ за останні роки // Мінфін: веб-сайт – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2>.
13. Сидоренко Л. Внутренний колониализм / Л. Сидоренко // Кафедра нового и новейшего времени СПГУ. – Режим доступу: novist.history.spbu.ru/docs/NIR_Colonialism_Vnutrenniy.doc.
14. Ситуація на ринку праці та результати діяльності державної служби зайнятості // Державна служба зайнятості. – Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>.
15. Чому українські студенти обирають навчання в Польщі // Новое время. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/chomu-ukrajinski-studenti-obirajut-navchannja-v-polshchi-2497459.html>.
16. Чисельність наявного населення України // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/zb_chnn_0117.pdf.
17. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.
18. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический поход / Э. Шилз // Библиотека Гумер. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Article/schilz_obsch.php.
19. Шиян А. Провінційні ВНЗ: стратегія виживання / А. Шиян // Освіта. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reform/57459/>.
20. Friedmann J. Regional development policy: A Case Study of Venezuela / J. Friedmann. – Boston: The MIT Press Ltd., 1966. – 279 p.

REFERENCES

1. Aberkrombi, N. *Sotciologicheskii slovar [Dictionary of sociology]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
2. Vallerstain, I. (1997). *Sotcialnoe izmenenie vechno? Nichto nikogda ne izmeniaetsia [Change is eternal. Nothing ever changes]*. *Sotciologicheskie issledovaniia*, 1, 8-21 [in Russian].
3. *Derzhbyudzhet-2019: jak rozpodiljatj subvenciji ta dotaciji za rehionamy. Slovo i dilo [2019 State Budget: How to Distribute Subventions and Grants by Region]*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2019/01/09/infografika/finansy/derzhbyudzhet-2019-yaki-oblasti-hoduyut-ukrayinu-a-yaki-ye-dotaczijnymy> [in Ukrainian].
4. Kyshakevych, B., & Mazharov, D. (2017). *Perspektyvy rozvytku regionalnyh bankiv v Ukrayini [Prospects for the development of regional banks in Ukraine]*. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo*, 127-131 [In Ukrainian].
5. Klupt, M. (2015). *Tcentr-periferiinye otnosheniia v Evrope: demograficheskii aspekt [Center-Peripheral Relations in Europe: Demographic Aspect]*. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, 2, 58-67 [in Russian].
6. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
7. Miroshnikova, A. (2018). *Kudy pishly najrozumnishi abiturijenty – 2018. [Where did the most intelligent entrants go]*. *Osvitorija*. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/kudy-pishly-najrozumnishi-abituriyenty-2018/> [in Ukrainian].
8. Nikolajecj, K. (2017). *Vnutrishnja trudova mighracija v Ukraini u 2014–2016 rr. [Internal labor migration in Ukraine in 2014–2016]*. *Visnyk KNTEU*, 3, 19-28 [in Ukrainian].
9. Pukhova, A. *Teoriia Kristallera [Christaller's Theory]*. Retrieved from: <https://puhovaag.wordpress.com/студентам/гт-12/теория-кристаллера/> [in Russian].
10. Slobodjan, O., & Stadnyk, Je. *Ukrajinsjki studenty za kordonom: skiljky ta chomu? [Ukrainian Students Abroad: How many and Why?]*. *CEDOS*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> [in Ukrainian].
11. Stadniy, E. *Rukh abiturijentiv mizh oblastjamy Ukrainy: porivnyannya 2017 ta 2018 rokiv [The movement of entrants between the regions of Ukraine: comparison 2017 and 2018 years]*. *CEDOS*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/uk/articles/rukhabiturientok-ta-abiturientiv-mizh-oblastiamy-ukrainy-porivniannia-2017-ta-2018-rokiv>.

org.ua/uk/articles/rukhn-abituriientok-ta-abituriientiv-mizh-oblastiamy-ukrainy-porivniannia-2017-ta-2018-rokiv [in Ukrainian].

12. Serednja zarobitna plata po m. Kyjiv za ostanni roky [Average salary in Kyiv for the last years]. *Minfin*. Retrived from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2> [in Ukrainian].

13. Sidorenko, L. Vnutrennii kolonializm [Internal colonialism]. *The Chair of modern and contemporary history of the institute of history of Saint Petersburg state university*. Retrived from: novist.history.spbu.ru/docs/NIR_Colonialism_Vnutrenniy.doc [in Russian].

14. Sytuacija na rynku praci ta rezultaty dijajlnosti derzhavnoji sluzhby zajnjatosti. [The situation on the labor market and the results of the state employment service]. *Derzhavna sluzhba zajnjatosti*. Retrived from: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> [in Ukrainian]

15. Chomu ukrajinsjki studenty obyrajutj navchannja v Polshhi [Why do Ukrainian students choose to study in Poland?] *Novoe vremja*. Retrived from: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/chomu-ukrajinski-studenti-obirajut-navchannja-v-polshchi-2497459.html> [in Ukrainian].

16. Chyseljnistj najavnogho naselejnja Ukrajiny [The population of Ukraine]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny*. Retrived from: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/zb_chnn_0117.pdf [in Ukrainian].

17. Chyseljnistj najavnogho naselejnja Ukrajiny na 1 sichnja 2018 roku [The population of Ukraine of January 1, 2018]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny*. Retrived from: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf [in Ukrainian].

18. Shilz, E. Obschestvo i obschestva: makrosotciologicheskii podkhod [Society and societies: macrosociological approach]. *Biblioteka Gumer*. Retrived from: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Article/schilz_obsch.php [in Russian].

19. Shyjan, A. Provincijni VNZ: strateghija vyzhyvannja [Provincial Universities: A Survival Strategy]. *Osvita*. Retrived from: <https://osvita.ua/vnz/reform/57459/> [in Ukrainian]

20. Friedmann, J. (1966). *Regional development policy*. Boston: Mass. Inst. Techn.

Чайковський Михайло Євгенович

Доктор пед. наук, професор
Хмельницький інститут соціальних технологій університету «Україна»
29009, Хмельницький, вул. Ярослава Мудрого, 2а

Email: chaikov.me@gmail.com

Chaikovskiy Mykhailo

Dr., Full Prof.
Khmelnitsky Institute of Social technologies of the university «Ukraine»
2a, Yaroslava Mudroho st., 29009, Khmelnytsky, Ukraine

Ковтун Олександр Сергійович

Кандидат соц. наук, доцент
Хмельницький інститут соціальних технологій університету «Україна»
29009, Хмельницький, вул. Ярослава Мудрого, 2а

Email: kovtuns2008@ukr.net

Kovtun Olexandr

PhD., Assoc. Prof.
Khmelnitsky Institute of Social Technology University of Ukraine
2a, Yaroslava Mudroho st., 29009, Khmelnytsky, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4781-763

Цитування: Чайковський М. Є. Центро-периферійні процеси в Україні / М. Є. Чайковський, О. С. Ковтун // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 3. – С. 35-42.

Citation: Chaikovskiy, M.Ye., & Kovtun, O.S. (2019). Tsentro-peryferiini protsesy v Ukraini [Center-peripheral processes in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (3), 35-42.

Стаття надійшла / Article arrived: 13.02.2019

Схвалено до друку / Accepted: 14.03.2019